

Къде е било древното светилище-прорицалище на бог Дионис?

Андрей Киряков, Пловдив

Тази любопитна тема е предмет на дискусия в историческата наука вече 150 години. Още през 1870 г. Стефан Захариев в „Описание на татар-пазарджишката кааза“, при описание живота и нравите на бесите отбелязва, че гадалището на Дионис ще да е било на така нареченото от турците Гъоз-тепе (днес връх Виденица), където имало великолепни следи от мраморни сгради и пространен изглед на юг, изток и север¹. Съобщението предизвиква интерес сред консулите на западните държави в Цариград, както и някои опити за издирване и проучване. Предположението на Стефан Захариев е проверено през 20-те години на 20 век и от археолога Васил Миков. Той посочва сериозните материални следи от най-ранни времена, но заключава, че без системни археологически разкопки не може да се твърди, че тук е било Дионисиевото светилище². Така още в самото начало е поставена традицията, това прочуто в древността светилище да се търси в различни краища на Родопите, на първо място предвид връзката му с бесите.

В проучвания от по-ново време Тошо Спиридонов формулира тезата за Големия тракийски път през Родопите, който е основният ключов елемент при опитите да се локализира светилището на Дионис в Родопите. Същият изследовател отбелязва, че планината Орбел (Беласица) също играе ключова роля при изследването на местоположението на това светилище. Тошо Спиридонов счита, че светилището трябва да е разположено във високите части на Родопите (т.е. в западната им част), най-вероятно на висок връх (подобно и на други, проучени вече, тракийски светилища), а при запазени следи от градеж, те трябва да са с подчертано кръгла форма³.

Според Александър Фол този храм, най-често наричан „Дионисово светилище“, се локализира общо в района на Беласица-Родопите с варианти в Пангей (Кушница) и в Парнас, т.е. в хомогенната югозападна тракийска орфическа зона⁴. В този смисъл са и заключенията на Димитър Попов, който приема бесите по-скоро за жреческа каста, отколкото за класическо тракийско племе⁵.

Основания за издирването на светилището-прорицалище в Стара планина, т.е. древния Хемус, дават две пояснителни бележки (схолии) към две произведения на древногръцкия поет Еврипид. Едната бележка пояснява, че „това [светилище] на Дионис е построено в Тракия на тъй наречения Хемус, където казват, че имало някакви писания на Орфей върху дъсчици“⁶. Другата бележка уточнява, че „някои казват, че светилището на Дионис било около Пангей, други – около Хемус, където се намират и писанията на Орфей, върху дъсчици“⁷.

В поредица от статии Диляна Ботева насочва вниманието към връх св. Атанас, над Етрополе, като възможно място, свързано с древното светилище-прорицалище на бог Дионис (Сабазий)⁸. Върху различни свещени места по протежението на Стара планина обръща внимание и археологът Иван Христов в книгата „Светилища на траките в централен Хемус“⁹.

Същевременно в последните две десетилетия усилено продължава и търсенето на прочутия храм в Родопна планина. Резултатите от разкопките при връх Острец дават основание на траколожката Диана Гергова и нейния екип да предявят основание за локализирането на храма на това място¹⁰. През 2001 г. краеведът Никола Боев издава книжката „Белинташ – светилището на бесите“, а по-късно издава още няколко книги по тази тема, където са посочени интересни доказателства, че именно тук се е намирало прочутото светилище на бесите¹¹. Като център на неговото местонахождение претендират и други места в Централните и Източни Родопи¹². Костадин Кисьов също разглежда територията на Родопите и преминаващите оттам важни пътища, като възможност за локализиране на Дионисиевото светилище, но подчертава че планината Родопи още в древността не е била изрично и недвусмислено свързана с търсеното прорицалище¹³. Без достатъчно внимание от страна на научната общност остава мнението на Ставри Топалов, че прорицалището на Дионис се е намирало около

средното течение на река Струма или дори още по на запад, в земите на днешна Северна Македония¹⁴.

При точното локализиране на прочутото в древността прорицалище (гадалище) на бог Дионис трябва да се има предвид следното. Светилищата на този бог на територията на Балканите и в земите на днешна България в частност, със сигурност са били повече от едно. Това ни казват сведенията на древните автори и ни показват резултатите от съвременните археологически проучвания. Същевременно известното прорицалище (гадалище) е било само едно и затова сведенията за него не трябва да се смесват и объркват със сведенията за другите светилища.

Така например, действително имаме основание да търсим светилище на Дионис в Стара планина (Хемус), но не гадалището, а това свързано с писанията на Орфей върху дъсчици. Имам основание да търсим подобни светилища и в границите на Родопите или на планината Пангей, но те също не са въпросното древно прорицалище.

Разказът на Херодот в неговата „История“, глава 7, откъдето е и едно от най-известните описания на търсеното от нас прорицалище, е свързан с похода на персийския цар Ксеркс и неговата многобройна армия, на европейска територия. Херодот описва пътя и преминаването на войските на устието на река Места и придвижването по-нататък към делтата на река Струма, т.е. посока изток-запад. Точно на това място е включен разказът за независимите сатри и бесите като служители в прорицалището на Дионис, както и думи за самото светилище. Конкретно, добре известното сведение на Херодот е следното: „Сатрите, доколкото ми е известно, не са били подчинени още на никого. Само те от траките са запазили свободата си до наши дни, понеже живеят по високи планини, покрити с разнообразни гори и сняг, и са воинствени. Те владеят прорицалището на Дионис, но това прорицалище се намира при [сред] най-високите планини, като прорицатели на храма са беси от сатрите, а има жрица, която дава отговорите, както в Делфи, и не по-различно.“¹⁵

В своето задълбочено изследване по темата Йордан Илиев обръща внимание на недостатъчно прецизния превод за това, че прорицалището се намира не на най-високата планина, както често по инерция се предава текстът, а при или край (сред) най-високите планини¹⁶. Например в двutomната „История“ на Херодот на български език е даден превод на съответното място като „прорицалището се намира в най-високата част на планината“¹⁷. Тази малка неточност в превода се среща и на други места, при цитиране на известния пасаж, а всъщност е много важна за локализиране на древния храм и в по-широк смисъл на мястото, където той се е намирал. Така сведението за прорицалището, което се е намирало „при (сред) най-високите планини“ не противоречи на текста на Макробий от по-късно време, в което се казва, че храм с кръгла форма, посветен на Сабазий (Дионис), се намира на хълма Зилмисос¹⁸. Кръглата форма на храма наподобявала формата на слънцето, а светлината навлизала през покрива на храма. Картината, която се получава при разбора на тези две сведения е, че храмът на Сабазий (Дионис) се намира на хълма Зилмисос, който пък се намира сред или при най-високите планини.

Пак от разказа на Херодот се разбира, че тази територия се е намирала на север във вътрешността, при високите планини, далеч от морето, някъде между средното или горното поречие на река Места и съответно това на река Струма. Това са високите планини Пирин, Беласица (Орбел), Славянка, Огражден. Разказът на Херодот показва, че няма как това да е планината Пангей, която е твърде близо до морския бряг. Войските на Ксеркс преминават на север от нея, като тя е спомената малко по-надолу в текста – „голяма и висока, където има златни и сребърни мини и където живеят пиери, одоманти и най-вече сатри“¹⁹.

В един друг предхождащ пасаж от съчинението на Макробий се говори отново за прорицалище у лигирите в Тракия, посветено на Либер Патер (Сабазий)²⁰. Понеже

названието лигири не се среща на друго място в античната литература, най-вероятно тук става въпрос за тракийското племе дигери²¹.

Въпреки все още множеството неизвестни, свързани с локализацията на тракийските племена на сатри, беси, дигери, разполагаме с едно сведение от Плиний Стари, което дава именно пресечната точка на племената беси и дигери. Тази пресечна точка са отново земите между средното течение на реките Места и Струма. Съдържанието на този пасаж от Плиний Стари и неговата „Естествена история“ е подробно коментиран в изследване на проф. Петър Делев за тракийските племена по средна Места²². Сведението е следното: „... от дясната страна на реката Стримон живеят дентелети и меди чак до споменатите вече бисалти; от лявата страна – дигери и много племена от бесите чак до реката Местос...“. Петър Делев счита, че поставените от Плиний беси между Струма и Места са същите познати още от Херодот, който ги определя като част от сатрите и предсказатели в светилището на Дионис²³.

Храмът с предполагаемо кръгла форма и отворен покрив е отбелязан и в жизнеописанието на император Октавиан Август. Римският историк Светоний Транквил разказва за това, че когато Октавий, бащата на Октавиан Август водил войската си в отдалечените части на Тракия, той се допитал по варварски обичай в Свещената гора на Либер Патер (Сабазий) за бъдещето на сина си. След изливане на чисто вино върху олтара лумнал пламък, който се извисил над покрива на храма и се възнесъл чак до небето. Това се било случвало само веднъж преди, когато Александър Велики принасял жертви на същия този олтар²⁴.

Гай Октавий, баща на император Октавиан Август е проконсул на организираната вече римска провинция Македония през 60-59 г.пр.н.е. Тъй като останалата част от Тракия не е била подчинена по това време, едно пътуване на римски управител на провинция в тези области би било рисковано и опасно. Следователно Гай Октавий едва ли е напуснал границите на провинция Македония или е посетил някой пограничен район, в който се е намирало известното прорицалище на тракийския Дионис (Сабазий).

Това прочуто светилище-прорицалище в древността освен религиозно е притежавало и сериозно икономическо значение. Римският историк Дион Касий ни съобщава, че военачалникът Марк Лициний Крас след като се разправил жестоко с траките меди и серди отнел от бесите земята, в която величаели бог Дионис, и я предал на одрисите, които го посрещнали без оръжие²⁵.

Системните археологически разкопки през последните десет години разкриха един богат град, чийто просперитет вероятно е свързан предимно, наред с другите фактори, с обслужване на прочутото прорицалище на Дионис. Това е градът Хераклея Синтика, който се намира в близост до река Струма, в средата на Санданско-Петричката котловина, в подножието на Кожух планина (масива Кожух). През последните петнайсет години беше доказано, че разкритият на това място античен град е именно Хераклея Синтика²⁶.

За почитането на Дионис в тези земи, както и на територията на цялата римска провинция Македония, има поредица от доказателства. Такива са намираните в Хераклея Синтика и нейните околности керамични статуетки на Дионис, посветителни надписи и други²⁷. Към тях трябва да добавим и все още непубликуваните образци от интензивните разкопки на обекта, от последните години. При опита за локализиране светилището на Дионис, Ставри Топалов обръща внимание и на два примера от нумизматично естество. Единият е емисия от монети, датирани от края на 1 в.пр.н.е., с варваризирано изображение на глава на Дионис и надпис „синтийски“. Другият е

свързан с ранното одриско владетелско монетосечене и появата на двойната брадва като символ на Дионис, след похода на Ситалк срещу пеоните. Тогава към Одриското царство са присъединени територии по горното и средно течение на река Струма²⁸.

Въпреки че сближава името на хълма Зилмисос с това на гетския цар и жрец Залмоксис, тракологът Александър Фол смята „върхът Зилмисос“ не за конкретно име на планина, а за един вид идеологически код в тракийския орфизъм²⁹. Всъщност „залмос“, което стои в основата и на двете имена, е една от добре познатите тракийски глоси със значение „кожа“. Тази тракийска глоса е коментирана многократно в изследванията на езиковедите, във връзка с проучванията на тракийския език. Още в края на 19 век Вилхелм Томашек обобщава изказаните вече предположения за връзката на „залмос“ (салмос) и на името Залмоксис (Салмоксис) със санскритското *śaṅmaṇ*, гръцкото *πέλμα*, също и *χλαμ-υδ-* и други, всички със значение *кожа*, наметка от животинска кожа, покривало и т.н.³⁰ Владимир Георгиев посочва връзката покрив(ка), покров > кожа, както и връзката със защита, закрила, шлем и други³¹.

Така имаме всички основания да предположим, че името Зилмисос всъщност е конкретно историческо название, което днес не е изчезнало, а се е запазило под формата „кожух“. Това е масивът Кожух (Кожух планина), долепен до южния склон на който се намира форумът на древния град Хераклея Синтика.

Внимателният и непреднамерен анализ на историческите извори, на археологическите и езикови данни показва, че известното в древността прорицалище на Дионис с кръгла форма, олтар и отворен покрив, обслужвано от бесите (дигери) се е намирало по поречието на река Струма, в Санданско-Петричката котловина, обградена от високите планини Пирин, Славянка, Беласица, Огражден, Малешевска планина. В средата на тази долина, близо до вливането на река Струмешница в река Струма, се издига възвишението Кожух, наречено още Кожух планина, от върховете на което се разкрива чудесна гледка към равнината, лъкатушещата сред нея Струма и високите планински върхове в далечината. На възвишението Кожух (хълма Зилмисос) се е намирал прочутият храм-прорицалище на бог Дионис.

Накрая няма как да не отбележим, че днес, две хиляди години по-късно, при горещите извори, при източното стръмно подножие на планината Кожух се намира комплексът, построен от леля Ванга – една съвременна пророчица на 20 век.

Възвишението Кожух гледано от запад

Лози в подножието на Кожух планина

Цитирана литература:

¹ Захариевъ, Ст. - „Географико-историко-статистическо описание на татаръ-пазарджишкж -тж каазж”, Виена 1870, стр. 6-7

² Хайтов, Н. – „Миналото на Яврово, Девин, Манастир”, Пловдив 1985, стр. 248-250

³ Спиридонов, Т. – Светилището на Дионис в Древна Тракия. – в „Сборник в памет на професор Велизар Велков”, София 2009, стр. 43-56

⁴ Фол, Ал. – „Тракийският Дионис. Книга втора. Сабазий”, София 1994, стр.103

⁵ Попов, Д. – Жреците на бесите. - в „Сборник в чест на професор дин Красимира Гагова - QUOD DEUS VULT!”, София 2013, стр. 10 – 24

⁶ Еврипид, схолион към 968 – „Христоматия по Тракология”, том 1, София 1989, стр. 129; вж. и Велков, В.; Гочева, З.; Тъпкова-Заимова, В. – „Извори за историята на Тракия и траките”, т.1, София 1981, стр. 106

- ⁷ Еврипид, схолион към 1267 – „Христоматия по Тракология”, стр. 134; вж. и „Извори за историята на Тракия и траките”, стр.113
- ⁸ Ботева, Д. – За локализирането на бесите и тяхното Дионисово прорицалище (шестнадесет години по-късно). – в сборник „История и култура на старопланинското население”, София 2013, стр. 91-117
- ⁹ Христов, И. – „Светилища на траките в Централен Хемус” – Културно-историческо наследство на Троянския край, кн. 16, В.Търново 2007
- ¹⁰ Гергова, Д.; Салкин А.; Байраков, Д. – Светилището на Дионис на връх Острец, Велинград. – в сборник „Археологически открития и разкопки през 2009”, София 2010, стр. 185-188
- ¹¹ Боев, Н. – „Белинташ - светилището на бесите”, Пловдив 2001; „Свещеният лес на бесите”, Пловдив 2004; „Белинташ – ярка звезда над Родопи”, Пловдив 2010
- ¹² Спиридонов Т. – цит.съч., стр. 46-47 ; вж също Овчаров, Н.; Коджаманова Д. – „Светилището на Дионис на Перперикон”, София 2007; Прорицалището се търси и при връх Свобода (Енихан Баба) и при върховете край село Гела и на други места в Родопите.
- ¹³ Кисъов, К. – „Прорицалището на Дионис (Експедиция – Родопи 2002)”, Пловдив 2003
- ¹⁴ Топалов, Ст. – Едно мнение къде през VI – I в.пр.н.е. се е намирало тъй нареченото главно светилище на Дионис в Тракия. - сп. Анали 2007, стр. 16-31
- ¹⁵ Преводът на пасажа (7,111) е по Илиев, Й. - Родопите и прорицалището на Дионис в древна Тракия – в сборник „Докторантски и постдокторантски четения 2011” СУ „Св. Климент Охридски” ИФ-94, София 2013, стр.8
- ¹⁶ Пак там
- ¹⁷ Херодот (7,111) - История /част втора/, София 1990, стр. 188
- ¹⁸ Преводът на Макробий е по Илиев Й. – цит.съч., стр. 11-12
- ¹⁹ Херодот (7,113) – цит.съч., стр. 188
- ²⁰ Преводът на Макробий е по Илиев, Й. – цит.съч., стр. 10
- ²¹ За лигири и дигери вж. Попов, Д. – цит. съч., стр. 13-14; Фол, Ал. – „Тракийският Дионис. Книга първа. Загрей”, София 1991, стр. 152 и сл.
- ²² Делев, П. – Плиний Стари (N.H.4.40) и тракийските племена в района на средна Места. – в „Изследвания в чест на проф. Иван Маразов”, София 2002, 273-281
- ²³ Пак там – стр. 273 и сл.
- ²⁴ C. Suetonius Tranquillus – The Lives of the Twelve Caesars, Loeb Classical Library edition, 1913, Aug. 94
- ²⁵ Cassius Dio – Roman History, Vol.VI, Loeb Classical Library edition, 1917, LI 25
- ²⁶ Митрев, Г. – Отново за писмото на император Галерий и Цезар Максимин Дая до хераклеите и местоположението на Хераклея Синтика. – сп. Археология 2005, кн.1-4, стр. 181- 187; от същия автор – Ново свидетелство за Хераклея Синтика и историческата география на долината на Стримон. – в „Spartacus II, Международен симпозиум 1-4 октомври 2002 година Сандански”, Велико Търново 2006, стр. 189-195
- ²⁷ Митрев, Г. - Дионисовите тиаси в римска провинция Македония – традиции и нововъведения. – в „JUBILAEUS V, Сборник в чест в чест на проф. Маргарита Тачева”, София 2002, стр. 289-297; Иванов, С. – Античният град Хераклея Синтика в местността Кожух, Община Петрич – на интернет адрес - <http://petrichhistorymuseum.bg/wp-content/uploads/2016/09/%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-web.pdf>
- ²⁸ Топалов, Ст. – цит.съч., стр. 21-25; вж. и Митрев, Г. – Пеонският военен поход на одриския цар Ситалк. – в ”Импери и имперско наследство на Балканите”, т.1, Пловдив 2019, стр. 27-34
- ²⁹ Фол, Ал. – цит. съч., стр. 103-104
- ³⁰ Tomaschek, W. – Die Alten Thraker, Wien 1980, II p. 10
- ³¹ Георгиев, Вл. – „Траките и техният език”, София 1977, стр. 14-15